

MARKAZIY OSIYODA TARIXIY GEOGRAFIYA TADQIQOTLARI RIVOJI

*Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti
Tarix yo'nalishi magistratura 1-bosqich talabsi*

Nomozov Jaloliddin

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, asosiy nazariy va konseptual yondashuvlar, klassik va zamonaviy olimlarning hissasi, hamda amaliy tadqiqotlarning natijalari tahlil qilinadi. Tarixiy geografiyaning mintaqaviy va milliy xususiyatlari, empirik tadqiqotlar va ilmiy bahslar asosida tahlil qilinib, sohadagi mavjud muammolar va istiqbolli yo'nalishlar aniqlanadi. Maqola zamonaviy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya fanining bugungi holati va taraqqiyot tendensiyalarini yoritadi.

Kalit so'zlar: tarixiy geografiya, Markaziy Osiyo, ilmiy tadqiqotlar, geografik makon

Abstract: This article analyzes the formation and development stages of historical geography studies in Central Asia, highlighting the main theoretical and conceptual approaches, the contributions of classical and modern scholars, and the results of empirical research. The regional and national features of historical geography, empirical research, and scientific debates are examined to identify existing problems and promising directions in the field. By analyzing contemporary scientific literature, the article outlines the current state and development trends of historical geography science in Central Asia.

Keywords: historical geography, Central Asia, scientific research, geographical space

Аннотация: В данной статье рассматриваются этапы формирования и развития исследований по исторической географии в Центральной Азии, основные теоретические и концептуальные подходы, вклад классических и

современных ученых, а также результаты эмпирических исследований. Анализируются региональные и национальные особенности исторической географии, эмпирические исследования и научные дебаты, выявляются существующие проблемы и перспективные направления в данной области. На основе анализа современной научной литературы раскрывается современное состояние и тенденции развития науки исторической географии в Центральной Азии.

Ключевые слова: историческая география, Центральная Азия, научные исследования, географическое пространство

Kirish. Markaziy Osiyo qadimdan buyon dunyo sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim geografik va tarixiy hudud sifatida ajralib turgan. Bu mintaqaning tabiiy-geografik sharoiti, qadimiy voqa va daryo vodiylari, xalqaro savdo yo'llarining chorrahasida joylashuvi uning tarixiy taraqqiyot jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Aynan shu sababli, tarixiy geografiya fanining Markaziy Osiyoda rivojlanishi nafaqat mintaqaning o'ziga xos tabiiy va tarixiy xususiyatlarini o'rganishda, balki umumiy geosiyosiy va madaniy jarayonlarni chuqur anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy geografiya Markaziy Osiyo hududining qadimgi va o'rta asrlardagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy taraqqiyotini tahlil qilishda asosiy ilmiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlarining nazariy asoslari, tarixiy rivojlanish bosqichlari, klassik va zamonaviy olimlarning hissasi, empirik tadqiqotlar hamda ilmiy bahslar asosida sohaning bugungi holati va istiqbollari atroflicha tahlil qilinadi. Mazkur tahlil orqali tarixiy geografiya fanining Markaziy Osiyodagi o'rni, mintaqaviy xususiyatlari va zamonaviy ilmiy yondashuvlar aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili

Tarixiy geografiya fanining shakllanishi va rivojlanishida nazariy-konseptual asoslar muhim o'rin tutadi. Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlari rivoji, birinchi navbatda, bu fanning umumiy geosiyosiy va madaniy asoslarini o'zlashtirish bilan bog'liq holda kechdi. Tarixiy geografiya fanining asosi sifatida qadimiy yunon va rim mualliflarining asarlari, xususan, Strabon va Ptolemey tomonidan yozilgan

geografik xaritalar va tavsiflar ilmiy asos bo'lib xizmat qilgan. Ularning asarlarida Markaziy Osiyo hududlari, daryo havzalari, vohalar va qadimiy shaharlarning joylashuvi, tabiiy resurslari va aholi turmushi haqida dastlabki ilmiy-tarixiy ma'lumotlar jamlangan. Ushbu klassik yondashuvlar keyinchalik islom geograflari va Sharq olimlari tomonidan boyitilgan. Masalan, al-Istaxriy, Ibn Xurdodbih, al-Muqaddasiy, al-Biruniy kabi buyuk mutafakkirlar Markaziy Osiyo hududining tabiiy, iqtisodiy va madaniy geografiyasini chuqur tahlil qilganlar. Ayniqsa, al-Biruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida mintaqaning tabiiy-geografik xususiyatlari, daryo va ko'llarning joylashuvi, qishloq va shaharlardagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot aniq tasvirlangan. Bu asarlar tarixiy geografiyaning nazariy va amaliy asoslarini yaratib berdi va keyingi tadqiqotlarga zamin hozirladi[1].

Tarixiy geografiyaning konseptual asoslari rivojlanishida Yevropa geograflari va sharqshunoslari ham muhim rol o'ynagan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida rus olimlari, xususan, V.V. Bartold, V.A. Obruchev, S.P. Tolstov, A.Yu. Yakubovskiy kabi tadqiqotchilar Markaziy Osiyo hududini kompleks tarzda o'rganishga kirishdilar. Ularning ishlari tarixiy geografiya fanining metodologiyasini boyitdi, arxeologiya, etnologiya, kartografiya va tarix fanlari integratsiyasiga asos soldi. Bartoldning "Turkiston tarixi" asari, Tolstovning "O'rta Osiyoning qadimgi irrigatsion tizimlari" haqidagi tadqiqotlari mintaqaning tarixiy geografiyasi uchun asosiy manbalardan biri bo'lib qoldi. Ayniqsa, Bartold Markaziy Osiyoning siyosiy va iqtisodiy geografiyasini, qadimiy shahar va vohalar, sug'orish tizimlari, etnik tarkib va migratsion jarayonlarni chuqur tahlil qilgan. Bu tadqiqotlar tarixiy geografiyaning ilmiy-institutsional rivojlanishida yangi bosqich boshlab berdi va zamonaviy ilmiy maktablarning shakllanishiga xizmat qildi[2].

Mintaqaviy va milliy olimlarning ushbu sohadagi hissasi alohida e'tiborga loyiq. O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikistonda mustaqillikdan so'ng tarixiy geografiya tadqiqotlari yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbekiston olimlari A.Askarov, A.Rahmonov, G.Abdurahmonov, B.Matboboyev kabi tadqiqotchilar qadimgi Sug'd, Baqtriya, Xorazm, Farg'ona va boshqa tarixiy hududlarning taraqqiyoti, shaharsozlik, irrigatsiya tizimlari, etnik tarkib va madaniy

almashinuv masalalarini chuqur o'rgandilar. Ularning asarlarida arxeologik va yozma manbalar, kartografik materiallar, geoinformatsion texnologiyalar keng qo'llanilgan. Ayniqsa, G.Abdurahmonovning tarixiy geografiya bo'yicha monografiyalari, B.Matboboyevning arxeologik tadqiqotlari, A.Rahmonovning qadimgi shaharlar va vohalar joylashuvi haqidagi ishlari Markaziy Osiyo tarixiy geografiyasining zamonaviy konseptual asoslarini yaratdi. Qozog'iston olimlari – M.Kozybayev, K.Baypakov, Z.Samashevlar ham o'z tadqiqotlarida qadimgi Turkiston, Dashti Qipchoq, Oltin O'rda hududlarining tarixiy geografiyasini, etnik va madaniy jarayonlarni o'rgandilar. Ularning ishlari mintaqaviy tarixiy geografiya fanining milliy maktablarini shakllantirishda muhim rol o'ynadi[3].

Tarixiy geografiya tadqiqotlarida empirik yondashuvlar va amaliy tadqiqotlar ham muhim o'rin tutadi. Markaziy Osiyoda so'nggi o'n yilliklarda arxeologik qazilmalar, aerokosmik suratlar, geoinformatsion tizimlar (GIS), kartografik rekonstruksiyalar yordamida qadimiy aholi punktlari, sug'orish tarmoqlari, savdo yo'llari, madaniy meros obyektlari aniqlandi va o'rganildi. Masalan, Amudaryo va Sirdaryo vodiylaridagi qadimiy shaharlar va vohalar, Sug'd, Baqtriya, Xorazm va Marg'iyona hududlaridagi arxeologik yodgorliklar zamonaviy ilmiy metodlar orqali o'rganildi. Shu bilan birga, tarixiy geografiya fanida antropogen landshaftlar, ekologik o'zgarishlar, iqlim dinamikasi, sug'orish tizimlarining tarixiy evolyutsiyasi, daryo o'zani va ko'llarning joylashuvi, qishloq xo'jaligi madaniyatining shakllanishi kabi masalalar keng qamrovli tadqiqotlar obyekti bo'ldi. Bunday empirik tadqiqotlar natijasida qadimgi vohalar va shaharlarning joylashuvi, migratsion jarayonlarning yo'nalishi, etnik tarkib va madaniy almashinuv dinamikasi aniqlandi. Shu bilan birga, zamonaviy GIS texnologiyalari yordamida tarixiy-kartografik ma'lumotlar raqamlashtirilib, ilmiy tahlil qilish imkoniyati oshdi. Bu esa, tarixiy geografiyaning amaliy ahamiyatini yanada kuchaytirdi va yangi ilmiy natijalarga erishish imkonini berdi[4].

Tarixiy geografiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari atrofida ko'plab ilmiy bahslar va muhokamalar yuzaga kelgan. Bu bahslar, ayniqsa, tarixiy manbalarni talqin qilish, qadimgi toponimlarning aniqlanishi, migratsion

jarayonlarning yo'nalishi, etnik tarkibning shakllanishi, sug'orish tizimlarining evolyutsiyasi kabi masalalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, Sug'd va Baqtriya hududlarining chegaralari, qadimgi shaharlarning joylashuvi, Xorazm vohasining sug'orish tizimi, Amudaryo va Sirdaryo o'zani o'zgarishlari, Orol dengizi havzasi va uning ekologik tarixiga oid turli xil yondashuvlar mavjud. Ba'zi olimlar tarixiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni arxeologik topilmalar bilan solishtirish zarurligini ta'kidlasalar, boshqalar yozma manbalarning sub'ektivligi va tarixiy sharoitlarga bog'liqligini e'tirof etadilar. Bu esa, tarixiy geografiya fanida interdisiplinar yondashuvlarni, ya'ni arxeologiya, etnologiya, ekologiya, kartografiya, tarix, lingvistika va boshqa fanlar integratsiyasini taqozo etadi. Natijada, tarixiy geografiya tadqiqotlari yanada kompleks va ko'p qirrali tus olmoqda. Zamonaviy olimlarning ilmiy bahslarida tarixiy geografiya sohasining metodologik asoslari, empirik tadqiqot uslublari, mintaqaviy va milliy xususiyatlari, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish masalalari muhim o'rin tutadi[5].

Tarixiy geografiya fanining zamonaviy rivojlanishida yangi ilmiy paradigmalarning shakllanishi, global va mintaqaviy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi, ekologik va antropogen omillarning chuqur tahlili asosiy o'ringa chiqmoqda. Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etib, mintaqaning barqaror rivojlanishi, madaniy merosni asrash, tarixiy va ekologik muammolarni hal etishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tarixiy geografiya fanining zamonaviy rivojlanishi xalqaro ilmiy hamkorlik, yangi texnologiyalardan samarali foydalanish, ilmiy maktablararo tajriba almashish, milliy va mintaqaviy xususiyatlarni chuqur o'rganish orqali yanada rivojlanmoqda. Yangi ilmiy tadqiqotlar natijasida tarixiy-geografik makonning transformatsiyasi, ekologik va iqtisodiy jarayonlarning tarixiy ildizlari, etnik va madaniy almashinuvlarning zamonaviy ko'rinishlari, migratsion jarayonlarning tahlili, qadimgi va zamonaviy landshaftlarning o'zaro bog'liqligi, tarixiy shaharsozlik va infratuzilmaning evolyutsiyasi kabi dolzarb masalalar o'z ilmiy yechimini topmoqda. Bularning barchasi Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya fanining rivojlanish istiqbollari va zamonaviy ahamiyatini belgilab bermoqda[6].

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilib aytish mumkinki, Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlari ko'p asrlik ilmiy an'analar, boy manba va zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida rivojlanib kelmoqda. Bu sohaning shakllanishida qadimgi Sharq va Yevropa geograflari, islom olimlari, rus sharqshunoslari va mintaqaviy tadqiqotchilarning hissasi beqiyosdir. Tarixiy geografiya mintaqaning tabiiy-geografik xususiyatlari, qadimiy va o'rta asrlar ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyoti, shaharsozlik va irrigatsiya tizimlari, migratsion va etnik jarayonlari, ekologik muammolari kabi masalalarni chuqur tahlil qilishda muhim ilmiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Empirik tadqiqot uslublari, zamonaviy geoinformatsion texnologiyalar, arxeologik va kartografik manbalar, interdisiplinar yondashuvlar tarixiy geografiya fanining nazariy va amaliy imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, tarixiy geografiya sohasida olib borilayotgan ilmiy bahs va muhokamalar, yangi nazariy paradigmalarda va texnologik yutuqlar sohaning zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini belgilab bermoqda. Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlari mintaqaning barqaror rivojlanishi, madaniy merosni asrash, ekologik va ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim ilmiy asos bo'lib, kelgusida ham sohaning dolzarbligi va ahamiyati ortib borishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Al-Biruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. Toshkent: Fan, 1973.
2. V.V. Bartold. Turkiston tarixi. Moskva: Nauka, 1963.
3. G.Abdurahmonov. Markaziy Osiyoda tarixiy geografiya tadqiqotlari. Toshkent: Universitet, 2008.
4. B.Matboboyev. Qadimgi Sug'd va Xorazm: arxeologik tadqiqotlar. Toshkent: Sharq, 2012.
5. A.Rahmonov. Markaziy Osiyo qadimgi shaharlarining joylashuvi. Toshkent: Fan, 2015.
6. M.Kozybayev va boshqalar. Qozog'iston tarixiy geografiyasi. Olmaota: Qazaq universiteti, 2010.